

NĚKOLIK SLOV O JOSEFU KARLU ŠLEJHAROVÍ

JIŘÍ KUDRNÁČ (BRNO)

Josef K. Šlejhar (1864-1914) je jedním z osobitých autorů českého přelomu století. V době svého tvůrčího zenitu byl velmi aktuální. Věnoval se morální problematice a zvláště vztahům mezi pohlavími, podobně jako L. N. Tolstoj, s nímž bývá pro některé společné rysy vždy spojován; morální problematiku spojoval se symbolismem v tradici, kterou vytvořili autoři jako Nietzsche a Ibsen. Patřil k českým realistům a naturalistům, kteří vstoupili do literatury na přelomu 80. a 90. let, jako byli J. S. Machar, Antonín Sova, Jan Herben, M. A. Šimáček, K. M. Čapek (pozdější Čapek Chod), F. X. Svoboda, Alois a Vilém Mrštíkovi, Gustav Jaroš-Gamma, kritikové Hubert Gordon Schauer a Jindřich Vodák. Tito autoři spolu nevytvořili výraznou skupinu – ti z nich, kteří byli umělecky nejprůbojnější, byli brzy počítáni ke generaci 90. let. Tak i Šlejhar, jehož podpis stojí pod prohlášením České moderny.

Kritikové generace 90. let, zakladatelé české literární kritiky v moderním slova smyslu a většinou Šlejharovi naklonění, věděli, že jedním z tajemství úspěchu spisovatele je dokonale využít svých možností a nepřekračovat je; to Šlejhar dovedl právě v době nástupu a prvních velkých úspěchů generace 90. let. Jeho nejlepší povídky jsou si podobné co do tematiky i stylu. Je to autor, který může místy působit primitivně, avšak při inteligentním poučeném čtení se významově otevírá. Spolu s dalšími výraznými autory generace 90. let patří k intelektuální tradici české literatury.

Ze vzpomínek současníků vyvstává Šlejhar jako svérázná bizarní osobnost, některými rysy připomínající o málo mladšího filozofa-beletristu Ladislava Klímu (1878-1928). Byl to člověk subjektivně tragický, jehož některé důležité charakteristiky jsou anekdotické a groteskní. Některé působí kontroverzně a vyostřeně, sám Šlejhar však často zdůrazňoval, jak silně a přímo jeho osobní život ovlivnil jeho literární dílo. Šlejhar se rád stylizoval do role primitiva, avšak podobným neprávem, jako později například Hemingway. V mládí i později nadšeně vyznával soužití s přírodou, které ho prý vnitřně posiluje a doceluje, zároveň však jakožto milovník čerstvého povětrí po své

čtyřicítce lehal málo oblečený za rána na vlhký pažit a byl udiven, když dostal revmatismus. V jeho osobním životě a v jednání byly krajní polohy: vztek a neurvalost se střídaly s dobrodušným optimistickým vizionářstvím. Spisovatelův osud měl všechny rysy tragiky. Šlejhar po dlouhodobých neshodách a zoufalém hospodaření na rodinném statku opustil manželku, která mu porodila devět dětí, a po rozchodu ji nazýval „lidským d'áblem, démonem v podobě ženy“, „divokou šelmou, která z mé bytosti fyzicky a mravně sála krev“.

Šlejhar učil na středních školách a byl spoluautorem středoškolských čítanek. Jako učitel nebyl většinou příliš oblíben, zejména u chlapců. Prý však krásně přednášel básně, a hlavně některé dívky se domnívaly nacházet pod jeho leckdy drsným povrchem jemnou zraňovanou duši. Jedna z jeho studentek, Marta Součková, po letech vzpomínala: „byl to člověk nejmýš citlivý, hluboký a dobrý, životem zklamáný“; podobně jeden z jeho studentů A. Ederer: „v drsné skořápce jeho celkového zjevu bylo dobré srdce a citlivá duše.“

Ve svém literárním díle byl Šlejhar leckdy misogyn, ale upřímný moralista. Pro svůj místy divoký, nekrocený subjektivismus se setkával s nesouhlasem těžkopádných moralistů, jejichž rozvážnost znamenala nedostatek smyslu pro specifiku, zejména symboličnost uměleckého díla; nejvýznamnějším z nich byl Josef Laichter, který Šlejharovi věnoval jinak cenný filozoficko-sociologický rozbor. Prosazovatel moderního realismu Jindřich Vodák vyjádřil ve svých kritikách sofistickovaný nesouhlas s Šlejharovým apriorním pesimismem: autorova poetika je stále stejně variována, a přece by dovolila z jeho ulity vyjít. Vilém Mrštík, Arnošt Procházka, Jiří Karásek ze Lvovic a F. V. Krejčí Šlejharův zápas o morálku akceptovali.

Šlejhar je autor, který podle Šaldy nebyl umělecky vykoupěn. Ostatní nejvýznamnější kritici z generace 90. let jej však přijímali; Vilému Mrštíkovi byl dokonce prostředkem generačního sebedefinování. Důvodem je patrně rozdílné chápání generačního směřování: podle Šaldy to byl syntetismus – předmětný symbolismus, blízký flaubertovskému realismu, pro jiné byla generační poetika expresivnější. K ní vztahujeme vyjádření jednoho z nejobdivnějších a nejvýmluvnějších Šlejharových vykladačů Karla Sezimy nad úpadkovými texty pozdějšími, v nichž převážil pesimismus: „Ovšemže tu zase nechybívá ani scén znamenitě vypravených, ani oněch strhujících, jako žhavým železem do tmy rytých pasáží vizionářsky popisných, jaké svedl u nás zrovna jenom Šlejhar.“ Šlejhar není autorem díla převážně s katarzí, ale díla permanentně znepokojujícího.

Můžeme říci, že v průběhu několika málo let se stal Šlejhar jedním z miláčků mladé kritiky. Svého vrcholu dosáhl v povídkových sbírkách vydaných těsně za sebou: *Dojmy z přírody a společnosti* (1894) a *Co život opomíjí*

(1895); do druhé z nich zařadil i svou prózu dodnes nejznámější, nejprve jakožto samostatný svazček vydanou delší povídkou *Kuře melancholik* (1889). Pak následovala téměř půldruhá desítka dalších knih (poslední z ní byly dosud publikovány jen časopisecky), které představovaly stále týž model: v 90. letech svěží, později vyčerpaný.

Šlejharovy vrcholné prózy jsou autonomním celkem, v němž vládou svěbytné a svérázné zákony. Představují svět v kapce vody, je to typická *pars pro toto*. Pro Šlejharovu poetiku byl ideální kratší prozaický žánr, podobně jako dříve pro Arbese romaneto. Na plochách větších než novela Šlejhar troskotál. Šlejhar ve svých prózách předvádí (podobně jako například Durych). V jeho textech je dramatický konflikt dobra a zla a je tam divadelnost, protože postavy představují buď dobro nebo zlo (střední polohy zpravidla chybějí).

Šlejharova vrcholná próza je významově bohatá a dynamická, stylově svěží. Je v ní vypravěč v různých podobách a komentuje se z více stran. Je to vypravěč mentor, vypravěč svědek, vypravěč kazatel, Šlejhar mění a střídá *point of view* jako Neruda v *Povídkách malostranských*. Jedinečný je Šlejharův styl. Šlejhar bojuje o význam dlouhými lineárními souvětími. Jeho lexikum má široké rozpětí od stylu vysokého po dialektismy a vulgarismy; také v tom je podobný Ladislavu Klímovi (od *Slavné Nemesis* a některých partií *Matěje Poctivého* k množství próz na hranici surrealismu nebo braku). Šlejharův popis je snad inspirován hudbou, pro niž měl, v mnoha jejích odstínech (a na rozdíl od architektury) velmi dobře vyvinutý smysl.

Uvedli jsme už, že rozmanitostí hlediska, *point of view*, připomínají vrcholné Šlejharovy prózy Nerudovy *Povídky malostranské*. Jsou prezentovány (nejen vyprávěny) rozmanitým způsobem a přitom s pevným humanistickým stanoviskem. V prvních dvou sbírkách měl ještě Šlejhar nadhled humoristy a zároveň zodpovědnost, energii a autoritu mentora. Jeho hlas v těchto knihách připomíná Munchův *Výkřik*: být byl někdy zoufalý, přece je osvobodivý. Šlejhar vícenásobně a více způsoby sděluje svůj názor, a přece celkově vzbuzuje dojem vyrovnaného, nehysterického oka kamery. Prezentuje svět, který má naději, protože se v něm bojuje o dobro.

Píšeme převážně o vrcholném Šlejharovi, o jehož významu v moderní české literatuře a etickém poselství by nemělo být pochyb. Dovoláváme se také svědectví nepředpojatého kultivovaného laika, Zdenky Hostinské, manželky Otakara Hostinského, která Šlejhara překládala do němčiny. Vzpomíná na rok 1901, kdy v těžké osobní situaci, když byla sama několik let nervově ochrnuta a nyní smrtelně onemocněla její matka, poprvé četla některé Šlejharovy práce, *Kuře melancholika* a *Dojmy z přírody a společnosti*: „Měla jsem ihned silný dojem z autorova soucítění se vším, co trpí, ať dospělý

člověk, dítě, zvíře či rostlina. Velkorysý soucit, mocné citové rozpětí vše mne dojalo.“

Ve svém krátkém vrcholném období, uzavřeném do 90. let devatenáctého století, je tedy Šlejhar autorem stejně působivým, jako poměrně úzkým. Náznak možnosti nové cesty či nových cest přinesla rozsáhlá povídka *Zátoka smrti* ze sbírky *Z krajského města* (1910), metodou kvazisurrealistického víru mísící popis a jeho významy. Takovou metodou by byl Šlejhar mohl psát podobné prózy na pomezí eseje a beletrie, snad idylické, možná mystické. Avšak Šlejhar několik let nato zemřel, nenaplniv své představy – byť snad jen utopické – o druhém, názorově pozitivním období své tvorby.

Literatura

J. S. Machar: Zapomínání a zapomenutí. Praha 1929.

F. X. Šalda: recenze Šlejharovy knihy *Zátiši*, in *Literární listy* 1897/1898, přetištěno in *Kritické projevy*, sv. 4, Praha 1951.

K. Zitko: Povahopis J. K. Šlejhara, in *Osvěta*, 1915, a *Konec života J. K. Šlejhara*, tamtéž.

Marta Součková, Zdenka Hostinská, J. Patočka, A. Ederer, K. Erban: vzpomínky na Šlejhara, in *Rozpravy Aventina*, roč. 4, 1928-29, a roč. 6, 1930-31.

Karel Sezima: *Podobizny a reliéfy*, Praha 1919.

Josef Laichter: Sociální otázka u Šlejhara a jeho poměr k ženě, in *Uměním k životu*, Praha 1919.

Interview s J. K. Šlejharem, in anonym: recenze Šlejharových knih *Dojmy z přírody a společnosti*, Kuře „melancholik“ a Florian Bilek, mlynář z Myšic, in *Čas*, roč. 8. 1. 9. 1894.